

ЗВИЧАЙ ТА ЗВИЧКА (УЗВИЧАЄННЯ) У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

УДК 340.141:341

Міжнародне право є складною системою суспільних відносин, які не можуть упорядковуватися лише за допомогою правових норм. Саме тому важливу регулятивну функцію виконують міжнародні звичаї та узвичаєння (звички), окремі з яких згодом перетворюються на правові норми. Загальнотеоретичні питання такого регулювання завжди привертали увагу багатьох правознавців (Т. Г. Андрусак, Г. О. Анцелевич, О. О. Покрещук, З. І. Боярська, І. І. Дахно, А. І. Дмитрів, В. І. Муравйов, С. П. Коломацька, Л. Костенко, О. Мережко, А. Г. Кібальник, В. Л. Чубарев, О. О. Щокіна, І. С. Зикін та ін.). Не всі правознавці визнають звичай джерелом міжнародного права, відтак існує чимало поглядів та концепцій на природу цього феномену. Дискусії щодо визнання чи невизнання звичаю джерелом міжнародного права спричиняють різнобій у його розумінні, а отже, й різнобій у кваліфікації основних ознак звичаю та його типологічних різновидів, що вимагає серйозного впорядкування термінології та випрацювання окремих загальнотеоретичних питань звичаєвого права. Ґрунтовного дослідження потребують також проблеми визначення правової природи звичаю як джерела, а також місце звички (узвичаєння) у міжнародному праві та їх співвідношення. Важливо також ураховувати при цьому й правову політику тієї чи тієї держави.

Саме тому метою нашої розвідки є насамперед з'ясування змістової організації понять “звичай” і “звичка (узвичаєння)” у міжнародному праві, їх порівняння у контексті вивчення механізмів діалектичної взаємодії, з одного боку, звичаю – норми – норми-звичаю – права – правової норми – норми права – правового звичаю – звчаєвого права (права звичаїв) та міжнародно-правового (міжнародного правового) звичаю, з другого боку, звичаю – звички – узвичаєння – звичаєвості.

Статут Міжнародного Суду ООН (ст. 38) кваліфікує *звичай* як “доказ загальної практики, визнаної правовою нормою” [21]. В. Г. Буткевич, В. В. Мицкич, О. В. Задорожній вважають, що це формулювання не точно передає сутність міжнародного звичаю, оскільки йдеться не про звичай як доказ загальної практики, а, навпаки, про правило поведінки, яке конституїроване загальною практикою. Зі ст. 38 Статуту випливає, що звичай не створює норми права, а свідчить про її існування (один із постулатів доктрини природного права). Насправді цей процес відбувається навпаки. Термін *загальна практика*, на думку цих правознавців, може служити підставою для заперечення існування *регіональних і локальних (партитулярних) звичаїв*. Це могло б спричинити неправильне розуміння міжнародного звичаю як правила поведінки конституїованого універсально всіма без винятку державами [3, с. 119].

Юридичні словники фіксують термін *звичай* на позначення: “правило, форма поведінки, в яких закріплено те, що склалось у результаті тривалої суспіль-

ної практики” [25, с. 110]; “правило поведінки людей, що склалося в процесі їхнього співжиття, ввійшло в звичку, побут і свідомість певної групи чи всього суспільства” [26, с. 292]; “правило поведінки, не встановлене актами цивільного законодавства, але усталене у певній сфері цивільних відносин” (Цивільний кодекс України, Ст. 356) [19, с. 158].

Л. Костенко в статті “Право звичаїв” (2006) визначає *звичаї* як стереотипи поведінки, яких дотримуються спільноти людей, соціальні групи за певних обставин, і які зберігаються в незмінному вигляді протягом тривалого історичного періоду, передаючись із покоління в покоління: “Звичай – це правило, яке склалося давно внаслідок його систематичного застосування певною групою людей і є засобом соціальної регуляції діяльності в певному суспільстві” [13]. Авторка наголошує, що звичаєві правила поведінки не фіксуються в жодних документах, вони “узаконені” громадською думкою, фіксують елементи прийнятного у суспільстві способу життя, тому формування, закріплення і усаджування їх від покоління до покоління є важливою стороною функціонування суспільства [13].

У навчальному посібнику “Міжнародне приватне право” (2007) за ред. В. М. Гайворонського та В. П. Жушмана віднаходимо таке визначення *звичаю*: “звичаї – правила, які склалися здавна, систематично застосовуються, але не набули форми закону, підзаконного акта чи міжнародного договору” [16].

У “Юридичному словнику” (1983) за ред. Б. М. Бабія, Ф. Г. Бурчака, В. М. Корельського, В. В. Цеткова зазначається, що звичаї з’явилися разом із виникненням людського суспільства внаслідок повторювання однакових учинків, які згодом набули загального значення, стали *нормою поведінки* [26, с. 292].

Саме тому поряд із терміном *звичаї* юристи послуговуються також синонімічним терміном *норма-звичаї* на позначення “правило зовнішньої поведінки, яке розглядається членами соціального об’єднання як обов’язкове або на підставі безпосередніх умов суспільного життя, або на підставі якогось суспільного авторитету” [18].

Аналізуючи проблему взаємовідношення *звичаю і права*, Л. Костенко наголошує, що з появою держави змінюється місце, роль і значення звичаїв, тому починає зароджуватися інший тип норм поведінки – *правові норми*. Щоправда, за основу таких норм бралися звичаї, які існували в тому чи іншому суспільстві [13].

Розглядаючи що ж саму проблему, проте у форматі взаємовідношень *норма-звичаї і норма права*, О. Ф. Скакун також звертає увагу на те, що в державному суспільстві норми-звичаї були санкціоновані державою, тобто набували правового характеру (*правовий звичай*). Для набуття юридичної сили норма-звичаї не повинна суперечити закону, підмінювати закон, а повинна доповнювати його [18]. Відтак формується *звичаєве право*, або *право звичаїв*. Суспільство, за влучними висловами відомих філософів, громадських діячів, правознавців, починає усвідомлювати, що “писаний закон є продовженням неписаного” (Сократ), “деякі неписані закони (звичаї) є набагато сильнішими за всі писані” (Сенека), “закон приходить до громадянина, як щось зовнішнє, примусово накладене; звичай же приходить у свідомість людини так само, як знання мови, правил моралі та релігії” (М. Грушевський) [13]. Важливим, вважає Г. М. Даниленко, видасть-

ся також розрізнення звичаю як процесу створення норм міжнародного права і звичаю як результату цього процесу, тобто юридично обов'язкового правила поведінки, яке склалося в міждержавній практиці, що спонукає вживати термін *звичаї* у широкому розумінні на позначення не правової норми, а юридично необов'язкового звичайного правила поведінки, що встановилося в результаті повсякденної практики, тобто узвичаєння [6, с. 9].

У правознавстві за різними критеріями прийнято розрізняти звичаї [22; 4, с. 298–299; 7; 13; 24, с. 5–6; 12]: 1) за формою вираження (способом фіксації): а) *звичаї, зафіксовані у відповідних документах* (різноманітні кодифікації етичних норм), б) *звичаї, не зафіксовані у відповідних документах, тобто правові аксіоми*, 2) за сферою застосування: а) *внутрішні, або внутрішньодержавні* (застосовуються на території однієї держави), б) *міжнародні звичаї міжнародно-правові / міжнародні правові звичаї* (застосовуються на території кількох держав), головним чином [міжнародні] *торгові (торговельні) звичаї / звичаї міжнародної торгівлі / правові звичаї міжнародної торгівлі*, в) *норми звичаєвого права*, г) *судовий звичай*, ґ) *звичаї ділового обороту* (звичай ділового обороту є видом правового звичаю); традиційно найпоширенішими звичаями ділового обороту є *звичаї в торгівлі, розрахункових операціях, торговельному мореплаванні* тощо; 3) за відсутності / наявності правотворчості: *звичаї – правовий звичай*.

За Рене Давідом, залежно від ролі у правовій системі розрізняють звичаї: 1) *secundum legem* – доповнення до закону, покликані полегшити з'ясування розуміння тих термінів і словосполучень закону або судового рішення, які вживаються в особливому значенні (наприклад, зловживання правом); 2) *praeter legem* – крім закону, застосовуються у випадку існування прогалини у праві; 3) *contra legem* – проти закону, якщо існує колізія звичаю й закону, то перевага надається звичаю [11].

Розрізняють також звичаї: 1) *універсальні* (вимагають загального визнання); 2) *регіональні* (регулюють взаємовідносини держав певного географічного регіону); 3) *партикулярні* [4, с. 298–299; 3, с. 120].

Нашу увагу привертають *міжнародні звичаї*. За визначенням В. Л. Чубарєва, *міжнародний звичай* повинен бути правилом поведінки певних суб'єктів відносин, яке є сталим, застосовним та загальним [23].

У юриспруденції використовують також термін *міжнародно-правовий (міжнародний правовий) звичай* на позначення “одне з основних джерел міжнародного права, правило поведінки, що тривалий час повторюється в аналогічній ситуації, визнається та виконується суб'єктами міжнародного права як міжнародно-правова норма” [23].

За визначенням Л. Костенко, *міжнародно-правовий (міжнародний правовий) звичай* – це форма звичаю, в якій знаходить своє вираження правова норма [13].

У “Великому енциклопедичному юридичному словнику” (2007) за ред. Ю. С. Шемшученка зазначається, що для того, щоб правило поведінки стало *міжнародно-правовим звичаєм*, воно повинно відповідати таким вимогам, як: наявність міжнародної практики (прецедентів), визнання за такою практикою характеру юридичної норми, тривалість застосування (є відносною вимогою,

оскільки міжнародній практиці відомі т. зв. моментальні звичаї, напр., право польоту космічного апарату через чужу територію). У міжнародній практиці держав трапляється чимало випадків, коли ті самі правила поведінки для одних держав існують у договірній формі, а для інших – у формі міжнародно-правового звичаю. За відсутності договірного регулювання тих чи інших питань звичай заповнює відповідні прогалини [4, с. 298–299]. Міжнародний звичай не має офіційного письмового формулювання. Він може встановлюватися шляхом тлумачення, але за правилами і методами, визнаними при тлумаченні міжнародних договорів [15].

Розрізняють такі різновиди міжнародних, або міжнародно-правових, звичаїв: *міжнародні торговельні (торгові) звичаї* (включаючи звичаї міжнародного торгового мореплавства), або, як їх ще називають, *звичаї міжнародної торгівлі; звичаї ділового обороту, або міжнародні ділові звичаї* [4, с. 298–299; 7; 13]. У науковій літературі фактично на позначення того самого змісту побутує ще один термін – *правовий звичай міжнародної торгівлі* [16]. У різних галузях торгівлі та в різних географічних регіонах, зазначає Л. Костенко, існують також *спеціальні звичаї* (наприклад, *звичаї портів*) [13]. Розвиваючи тезу про те, що терміном *звичай* у юриспруденції позначається два самостійні, хоча і тісно пов'язані поняття, О. О. Щокіна пропонує розрізняти *правовий звичай міжнародної торгівлі як джерело МПРП України* та *правовий звичай міжнародної торгівлі як норму МПРП України* [24, с. 6].

Отже, у визначенні термінів *[правовий] звичай, міжнародний звичай / міжнародно-правовий (міжнародний правовий) звичай* та відповідних феноменів, які вони позначають, спостерігаємо діалектику понять “правило (форма) поведінки [людей]” – “норма поведінки” – “джерело [міжнародного] права” – “міжнародно-правова норма / норма права”.

У юриспруденції немає єдиного погляду також на статус *звичаю* та *звички* (узвичасня) в міжнародному праві. Так, одні дослідники та власне лексикографі ототожнюють ці поняття, пор.: *звичка* – 1) певний спосіб дії, життя, манера поведінки або висловлювання, схильність до чогось, що стали звичними, постійними для кого-небудь; 2) уміння, навичка, набуті тренуванням; 3) *те саме, що звичай* – загальноприйнятий порядок, правила, які здавна існують у громадському житті й побуті якого-небудь народу, суспільної групи, колективу [5, с. 446–447]; “Іноді юридичний звичай визначають як колективну звичку всіх членів або частини певного соціального організму визнавати певні зазіхання як соціально нормальні, а певні норми співжиття — як позитивні та дійсні. Інакше кажучи, під *звичаєвим правом* розуміють сукупність правових звичаїв або юридичних правил, що містяться у звичаях, які набувають обов'язкової чинності внаслідок тривалого застосування у соціальному житті та звички до них у рамках соціальної групи, класу чи цілого народу” (К. К. Жоль) [9].

Інші правознавці розрізняють їх за різними критеріями, зокрема обов'язковості / необов'язковості міждержавної практики: “*Звичка* є юридично не обов'язковим правилом поведінки, а *міжнародний звичай* і загальні принципи права можуть визнаватися і без міждержавної практики” [10, с. 11]. В. Ф. Опришко, Ф. П. Шульженко, С. І. Шимон розрізняють звичай і звичку на

підставі наявності / відсутності одного з їх складників, що також є критерієм обов'язковості / необов'язковості міжнародної практики держав: *“Міжнародний звичай – це правило поведінки суб'єктів міжнародного права, яке встановлюється шляхом його тривалого та одноманітного застосування на міжнародному рівні, де враховується одна з головних умов – загальна думка держав, яка визнає цю норму юридично обов'язковою. У разі відсутності останньої складової подібна юридично необов'язкова практика держав є лише міжнародною звичкою, яка не входить в сферу дії міжнародного права і яку слід чітко відрізнити від міжнародного звичаю”* [17]. Фактично на цій самій підставі розмежовує звичай та звичку відомий фахівець з міжнародного права Л. Ф. Л. Опенгейм. На його думку, юристи-міжнародники про звичай говорять, коли чітка і тривала практика виконання певних дій склалася під знаком упевненості в тому, що такі дії (згідно з міжнародним правом) є обов'язковими чи правильними; про звичку говорять, якщо практика виконання певних дій склалася за відсутності переконання в тому, що ці дії (згідно з міжнародним правом) є обов'язковими чи правильними. Таким чином, мовою міжнародної юриспруденції термін *“звичай” за обсягом вузчий, ніж термін “звичка”* [9].

На думку фахівців, розмежування *звичаю та звички (узвичасня) не завжди можливе*, тим більше, що *узвичасня може перетворитися на звичай* [12].

Звичаєвість (узвичасня) – це, на відміну від звичаю, таке правило поведінки, про дотримання якого сторони прямо домовились у своєму договорі або мають його на думці. Такою *звичаєвістю* можуть бути і загальновизнані оприлюднені звичаї, якщо на обов'язковість їх застосування прямо вказали сторони у договорі [22].

Отже, в сучасній юриспруденції немає єдиного погляду на співвідношення звичаю та звички (узвичасня). В одних випадках ці феномени ототожнюють, в інших – диференціюють, а ще в інших – говорять про перетворення звички (узвичасня) в міжнародний звичай.

У теорії джерел міжнародного права дискусійним є питання щодо визначення статусу звичаю та звички (узвичасня) як джерел міжнародного права. У доктрині міжнародного права *міжнародний звичай віднесено до основних джерел міжнародного права*. Пор. джерела міжнародного права: основні (міжнародні договори, *міжнародні звичаї*) і допоміжні (резолуції міжнародних організацій, рішення міжнародних судів та арбітражів, положення доктрин) [1, с. 68]. Звичай визнають одним із джерел міжнародного приватного права [7; 6, с. 8]. І. І. Дахно звертає увагу на те, що серед зазначених п'яти джерел міжнародного приватного права законодавство України чітко визнає два перші джерела, однак зазначає, що *держава може “освячувати” звичай, надаючи йому загальнообов'язкової юридичної сили* [7]. У системі джерел міжнародного комерційного права звичаї відносять до формальних класичних джерел [2]. Звичай визнають також джерелом міжнародного публічного права, якщо він регулює владні відносини суб'єктів міжнародного права [8; 25, с. 110; 23; 13].

Спірним у юриспруденції видається питання визнання *звичаю джерелом міжнародного публічного права з погляду міжнародного цивільного кодексу*. Одні автори, зазначає В. Л. Чубарев, вважають, що у сфері публічного права,

до якого належить цивільний процес, використання звичаю неможливо хоча б за відсутності самих таких міжнародних звичаїв. Інші, наголошує автор, зазначають, що наприклад, у випадках судових доручень іноземних судів, коли між відповідними державами не укладено договору про взаємну правову допомогу, ці доручення, на підставі звичаєвої норми про міжнародну ввічливість, все ж, зазвичай, виконуються. І відповідно, ці автори визнають міжнародний звичай джерелом міжнародного цивільного процесу [23]. Міжнародний звичай як формальне джерело права розглядають також у системі джерел міжнародного кримінального права [20].

Не всі правознавці вважають звичай джерелом права. О. Мережко, аналізуючи погляди відомих правознавців, зазначає, що в концепції юридичного позитивізму міжнародні звичаї визнають джерелом права на тій підставі, що вони є посереднім вираженням волі держав і являють собою мовчазну згоду держав [14]. Прихильники нормативізму, за спостереженнями цього дослідника, стверджують, що створення звичаєвих норм передбачає існування норми, яка наділяє відповідною компетенцією співтовариство держав створювати норми звичаєвого міжнародного права. Згідно з концепцією солідаристської школи права Н. Політіс, єдиним джерелом міжнародного права є правосвідомість народів, яка надає обов'язкового характеру економічним і моральним правилам, що походять із солідарності (звичаї і договори, вважає Н. Політіс, не є джерелами права, оскільки вони є лише "способами констатування права"; міжнародне право, на думку цього автора, існує незалежно від звичаїв та договорів; джерелом міжнародного права розглядається юриспруденція) [14]. Аналізуючи радянську концепцію джерел міжнародного права (зокрема погляди С. Коровіна), правознавець наголошує на тому, що в ній формується думка щодо домінування звичаю в загальному міжнародному праві, де договір часто обмежується лише фіксацією звичаєвої практики, а в міжнародному праві перехідного періоду – думка щодо примату договору, де звичай є лише допоміжним (субсидіарним) джерелом [14].

Варто зазначити, що *практично всі правознавці не визнають звичку (узвичаєння) джерелом міжнародного права.*

Основними ознаками звичаю, або норми-звичаю, як джерела [міжнародного] права одні правознавці (Л. Костенко, О. Ф. Скакун) вважають: етнічний характер; колективістський характер; моральна обумовленість; пов'язаність із релігійними уявленнями і ритуалами; підкреслена публічність та ін. [13; 18]. Інші, зокрема В. Ф. Отришко, Ф. П. Шульженко, С. І. Шимон, називають: тривалість існування (звичай закріплює те, що складалося в результаті тривалої суспільної практики); локальний характер (застосовується серед порівняно невеликих груп людей чи на порівняно невеликій території); одноманітна практика суб'єктів міжнародного права; загальна думка держав, яка визнає цю норму юридично обов'язковою, або санкціонованість (визнання) державою [17]. Ще інші (Р. І. Боярська) до головних ознак звичаю, зокрема в міжнародному комерційному праві, відносять: однаковість, постійність дотримання, певна тривалість існування, несуперечливість усталеному публічному праву (порядку) [5].

Отже, за різними концепціями теорії джерел міжнародного права та власне різними підгалуззями міжнародного права більшість правознавців визнають *звичай*

чай універсальним, історично першим, основним, найважливішим, самостійним, формальним, класичним, субсидіарним джерелам міжнародного права.

Висновки. Важливо розрізнати звичай як правило поведінки і звичай як форму вираження цього правила ззовні, а отже, звичай як норму та звичай як джерело міжнародного права. Відсутність єдиного погляду на статус звичаю та звички (узвичаєння) в міжнародному праві зумовлена двома причинами: по-перше, слово *звичка* не зафіксоване як юридичний термін у жодному з фахових словників, а отже не має офіційно визнаного термінологічного статусу; по-друге, слово *звичка* в загальномовній практиці інколи вживають на позначення того самого, що й *звичай*. Невизначеність категорійного статусу звичаю, що своєю чергою продукує найрізноманітніші погляди на нього, породжує також неоднозначність розуміння в теорії джерел міжнародного права самого поняття “джерело права”. Звичай у системі джерел та підрозділів міжнародного права не має чітко визначеного місця та статусу, що також спричинено неоднозначністю його розуміння. У юридичній практиці здебільшого прийнято розрізняти звичай і звичку (узвичаєння) за такими критеріями: обов’язковість / необов’язковість практики держав; належність / неналежність до правил поведінки, правової норми, статус / відсутність статусу джерела права. Проблема розмежування звичаю та звички (узвичаєння) вимагає подальшого ретельного дослідження та уніфікації власне термінологічного апарату.

1. Анцелевич Г. О., Покрецуц О. О. *Міжнародне публічне право: Підручник* / За ред. Г. О. Анцелевича. – К.: Алерта, 2005. – 424 с.
2. Боярська З. І. *Міжнародне комерційне право: Навч. посібник*. — К.: КНЕУ, 2001. — 143 с.
3. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. *Міжнародне право. Основи теорії: Підручник* / За ред. В. Г. Буткевича. — К.: Либідь, 2002. — 608 с.
4. *Великий енциклопедичний юридичний словник* / За ред. Ю. С. Шемшученка. — К.: Вид-во “Юридична думка”, 2007. — 992 с.
5. *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2007. — 1736 с.
6. Даниленко Г. М. *Обычай в современном международном праве*. — М.: Наука, 1988. — 192 с.
7. Дахно І. І. *Міжнародне приватне право: Навч. посіб.* — К.: МАУП, 2004. — 312 с. — Режим доступу: http://librarium.student.su/zbook/pravo/mij_pryvat/mijpryvdahto.html.
8. Дмитрієв А. І., Муравйов В. І. *Міжнародне публічне право: Навч. посібник* / Відп. ред. Ю. С. Шемшученко, Л. В. Губерський. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 640 с.
9. Жоль К. К. *Зародження та розвиток соціології права* // Жоль К. К. *Соціологія: Навч. посібник*. — Режим доступу: http://pidruchniki.com.ua/10310208/sotsiologiya/zarodzhennya_rozvitok_sotsiologiyi_prava.
10. Задорожній О. В., Буткевич В. Г., Мицик В. В. *Конспект лекцій з основ теорії міжнародного права*. — К., 2001. — 145 с.

11. Зайчук О. В., Онищенко Н. М. *Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник*. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – Режим доступу: http://ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_idr/part3/1401.htm.
12. Коломацька С. П. *Звичай торговий*. – Режим доступу: <http://cyclus.com.ua/content/view/1091/58/1/7/#18994>.
13. Костенко Л. *Право звичаїв* // *Юридичний журнал*. – 2006. – № 8. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2367>.
14. Мережко О. *Теорія джерел міжнародного права* // *Юридичний журнал*. – 2009. – № 1. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3110>.
15. *Міжнародне право. Конспект лекцій ЛНУ: Підручники та конспекти лекцій з правових дисциплін онлайн*. – Львів. – 2009. – Режим доступу: <http://studrada.com.ua/node/6725>.
16. *Міжнародне приватне право: Навч. посібник / За ред. В. М. Гайворонського, В. П. Жулимана*. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 368 с. – Режим доступу: <http://studrada.com.ua/content/§-5-правові-звичаї-як-джерело-міжнародного-приватного-права>.
17. Опришко В. Ф., Шульженко Ф. П., Шимон С. І. та ін. *Правознавство: Підручник / За заг. ред. В. Ф. Опришка, Ф. П. Шульженка*. – К.: КНЕУ, 2003. – 767 с.
18. Скакун О. Ф. *Теорія держави і права* // *Підручник / Пер. з рос.* – Харків: Консум, 2001. – 656 с.; Глави 18–32.
19. *Словник законодавчих і нормативних термінів / Укладачі: М. І. Інишин, І. М. Шопіна, Г. О. Якимов*. – К.: Всеукр. асоціація видавців "Правова єдність", 2008. – 487 с.
20. *Современное международное уголовное право. Понятие, задачи и принципы*. – А. Г. Кибальник / Под науч. ред. докт. юрид. наук А. В. Наумова. — СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. — 252 с.
21. *Устав Организации Объединенных Наций и Устав Международного Суда от 26.06.1945*. – Режим доступу: zakon2rada.gov.ua/laws/show/1995_010.
22. *Цивільне законодавство України. Стаття 7. Звичай*. – Режим доступу: <http://radnik.info/komentar/chky/chky-knuga1/chky-knuga1-pozd1/95--1-1-10/1709--7-.html>.
23. Чубарєв В. Л. *Міжнародне приватне право: Навч. посібник*. – К.: Атіка, 2008. – 608 с.
24. Щокіна О. О. *Правовий звичай міжнародної торгівлі як джерело міжнародного приватного права: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого*. — Харків, 2006. — 23 с.
25. *Юридичні терміни. Тлумачний словник / В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, Т. П. Базова; за ред. В. Г. Гончаренка*. – К.: Либідь, 2004. – 320 с.
26. *Юридичний словник / За ред. Б. М. Бабія, Ф. Г. Бурчака, В. М. Корецького, В. В. Цесткова*. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1983. – 871 с.

Іващенко Д. Звичай та звичка (узвичаєння) у міжнародному праві

У розвідці здійснено аналітичний огляд правознавчих праць та окремих словникових статей з метою з'ясування змістової організації та розмежування понять "звичай" і "звичка (узвичаєння)" у міжнародному праві, а також визначення їх основних ознак.

Ключові слова: звичай, звичка (узвичаєння), міжнародне право, правова норма / норма права.

Іващенко Д. Обычай и привычка (узвичаєння) в міжнародному праві

В развідке осуществлен аналитический обзор правоведческих работ и отдельных словарных статей с целью выяснения смысловой организации и разграничение понятий «обычай» и «привычка (узвичаєння)» в международном праве, а также определение их основных признаков.

Ключевые слова: обычай, привычка (узвичаєння), международное право, правовая норма / норма права.

Ivashchenko D. Custom and usage in international law

The research presents an analytic review of law works and particular dictionary articles aimed at finding out of contental organization and differentiation of such notions as "custom" and "usage" in international law and also defining their basic features.

Key words: custom, usage, international law, rule of law/ law rule.

Калиновський Б.В.

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РЕФОРМУВАННЯ МУНІЦИПАЛЬНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ

УДК 342.553:352

В умовах зміни пріоритетів суспільного розвитку, демократизації соціальних відносин, гуманізації управління питання конституційно-правових засад організації та діяльності професійного корпусу публічних службовців набуває особливого значення. Питання формування інституту муніципальної служби в Україні є актуальним також з огляду на наукову розробленість окресленої проблеми.

Розбудова незалежної Української держави об'єктивно обумовлює необхідність підвищення ролі та авторитету державної і комунальної (муніципальної) служби. За таких обставин дослідження інституту муніципальної служби є актуальним і постає адекватною формою наукового обґрунтування світових досягнень конституціоналізму.

Метою наукової статті є дослідити розвиток конституційно-правового регулювання інституту служби в органах місцевого самоврядування України, визначити сучасні проблеми і запропонувати шляхи удосконалення законодавчого регулювання та показати інноваційні практики муніципальної служби.

Як показав аналіз стану наукової розробки проблем місцевого самоврядування загалом та муніципальної служби зокрема, українськими вченими створено підґрунтя для її подальшого вивчення. Вагомий внесок у дослідження цієї проблематики зробили М.Баймуратов[1], О.Батанов [2, 3], Н. Гончарук[9], В.Кравченко [6], В.Куйбіда [7], Т. Мотренко, Н.Нижник[9], М.Пухтинський[8], С.Серьогіна[4] та ін. Однак у наукових публікаціях вивчення питань, пов'язаних